

VALDAS PRUSKUS

Antano Kaupo socialinės pažiūros

Nemažai lietuvių kunigų, aktyvių tautinio atgimimo veikėjų XIX amžiaus pabaigoje dėl caro valdžios persekiojimų buvo priversti palikti tėvynę. Daugelis vyko į JAV. Stengdamiesi čia išlaikyti atvykusių lietuvių tautinį sąmoningumą, jie statė bažnyčias, steigė parapijines mokyklas, rūpinosi lietuviškos spaudos leidimu. Kartu jie neliko abejingi ir naujoms socialinėms teorijoms, domėjosi amerikietiška demokratija ir siekė su jos principais bei tradicijomis supažindinti likusius tėvynėje. Taip jie moraliai ir idėjiškai rėmė tuos, kurie ryžosi priešintis socialinio radikalizmo idėjoms, XIX-XX amžių sandūroje vis labiau besiskverbiantiems ir į Lietuvą. Dalis jų ilgainiui tapo žymiais rašytojais, publicistais, sociologais, JAV lietuvių bendruomenės veikėjais. Vienas jų – kunigas Antanas Kaupas.

Gimė jis 1870 m. vasario 1 d. Gudeliuose (dabar Panevėžio raj.) valstiečių šeimoje. Iš mažens buvo judrus, smalsus, imlaus proto. Gimnaziją lankė Šiauliuose. Būdamas penktoje klasėje, įstojo į draugiją, kurios nariai platino caro valdžios uždraustą literatūrą. Už draudžiamų lietuviškų knygų platinimą ir skaitymą A. Kaupas iš šeštosios gimnazijos klasės pašalinamas. 1888 metais jis įstojo į Žemaičių kunigų seminariją, kuri 1864 m. iš Telšių buvo perkelta į Kauną. Nors joje, kaip pažymi J. Stakauskas, ir viešpatavo M. Valančiaus ir „Anykščių šilelio“ autoriaus dvasia, tačiau vadovybė laikėsi aiškiai prolenkiškos orientacijos, tebeptaikavo lenkų šovinizmui ir jų kultūrinėms aspiracijoms¹.

Tuo metu rektoriavęs G. Cirtautas (1888–1899), nors ir lietuvis, tačiau susijęs su lenkiškąja tradicija, simpatijų lietuviybės sąjūdžiui seminarijoje nerodė. Klierikų patriotizmą lietuvių kalbos paskaitomis stiprino K. Jaunius. Tautiškai nusiteikę klierikai laikėsi pažiūros, kad kunigas, norėdamas gerai atlikti savo pareigas, turįs būti tikras patriotas, kuriam rūpėtų Lietuvos ateitis ir visuomeniniai reikalai. Tam jis turįs rengtis iš anksto, kad išėjęs kunigauti galėtų rasti bendraminčių. Todėl Vaižganto iniciatyva 1888 m. seminarijoje įkuriama slapta organizacija, po metų reorganizuota į Šv. Kazimiero

¹ *Stakauskas J.* Lietuviškos minties apsirėiškimas Žemaičių vyskupijoje // *Tiesos kelias*. 1939. Nr. 5. P. 825.

draugija. Jos nariu tampa ir A. Kaupas. Draugijos nariai skaitė ir platino *Aušrą, Varpą, Tėvynės sargą, Žinyčią*, domėjosi socialinio gyvenimo klausimais, rūpinosi lietuviška religine spauda. Seminarijos vadovybė buvo atsargi, nemėgo rizikuoti, todėl akylai stebėjo klierikus ir už menkiausius nusižengimus šalinė iš seminarijos. Į nemalonę pateko ir A. Kaupas. Po dviejų metų dėl susirašinėjimo su seminarijos vadovybe įtartinais senaisiais gimnazijos draugais ir kratos metu rastos draudžiamos literatūros jis iš seminarijos pašalinamas.

A. Kaupas vyksta į Peterburgą, kur ištisus metus gyvena lietuvių studentų draugijoje, aktyviai dalyvauja rengiamuose vakaruose – diskusijose įvairiais visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo klausimais. Apie tą laikotarpį autobiografijose jis rašo: „Mėgom daug filosofuoti apie viską: evoliuciją, revoliuciją, socializmą <...>, prisiklausiau visko. Apie visokius „-izmus“ galėjau šnekėti kaip ir kiekvienas studentas, nors jų ir gerai nesupratau.”²

Sugrįžęs į Kauną, A. Kaupas dirba repetitoriumi ir pats rengiasi gimnazijos aštuntosios klasės kurso egzaminams. 1892 m. vasario mėnesį bute, kuriame kambarį nuomojo A. Kaupas, policija kratos metu suranda draudžiamos lietuviškos spaudos. Buto šeimininkas patenka į kalėjimą, o nuomininkui patariama palikti Kauną. A. Kaupas grįžta į tėviškę, tačiau greitai pastebi, kad yra policijos sekamas. Draugų patartas ir sušelptas emigruoja į JAV.

1892 m. rugpjūčio 26 d. atvyksta į Čikagą, kurį laiką dirba gyvulių skerdyklose. Tačiau netrukus, vietos lietuviams sutikus mokėti už mokslą, A. Kaupas įstoja į lenkų kunigų seminariją Detroite. Seminarijos rektorius J. Buhačevskis pastebi jaunuolio literatūrinius sugebėjimus ir ima jį globoti. Nepaisant Žemaičių kunigų seminarijos vadovybės pasiūstuose laiškuose neigiamų atsiliepimų apie A. Kaupą, 1896 m. gegužės 6 d. jis iššventinamas kunigu.

Beveik metus klebonauja Wilkes-Barre mieste, o nuo 1897 metų paskiriamas lietuvių parapijos Krentono (Scranton) mieste klebonu. 1907 m. jis persikelia į Pitstoną (Pitston). Nepaisydamas didelių finansinių sunkumų, čia jis pastato didelę mūrinę bažnyčią. 1912 m. sugrįžta į Čikagą, kur išsekintas sunkios ligos (gerklės vėžio) 1913 m. spalio 27 d. miršta.

Antanas Kaupas buvo vienas žymiausių to meto lietuvių veikėjų JAV. Jis gerai pažino Amerikos lietuvių gyvenimą ir visuomeninę veiklą, daug nuveikė steigdamas įvairias organizacijas ir draugijas. Jau 1899 m. kartu su kunigu A. Miliuku įkuria „Motinėlę“, kurios tikslas – gaivinti, kelti ir išlaikyti lietu-

² Senkus J. Kun. Antanas Kaupas // Vairas. 1934. T. 10. P. 104.

vybę Amerikoje, padėti Lietuvai išsikovoti žodžio, spaudos, tikėjimo laisvę ir nepriklausomybę. A. Kaupas įsteigia Katalikų tiesos draugiją, kuri rūpinosi katalikiškosios pasaulėžiūros gynimu ir skleidimu, o 1910 metais kartu su kitais organizuoja Amerikos lietuvių kunigų sąjungą.

Nors ir impulsyvaus būdo, A. Kaupas turėjo autoritetą ir buvo gerbiamas. Vaižgantas apie jį taip atsiliepė: „Grynas, plačių nuomonių liberalas, mokytas sociologas, su laisvamanybe ar bedievybe, kas tą patį reiškia, kovoja instituciją statydamas prieš instituciją, organizaciją prieš organizaciją. Asmenis gerbia, jų neužliečia, nekolioja, nežemina.“³ A. Kaupo liberalizmas imponavo daugeliui, todėl nenuostabu, kad jis net du kartus buvo renkamas JAV lietuvių katalikų susivienijimo prezidentu, įvairių draugijų valdybų nariu.

Gyvendamas JAV, jis nesiliovė domėjęsis Lietuvos socialiniu, politiniu bei kultūriniu gyvenimu. 1909 metais kunigo Jurgio Matulaičio iniciatyva organizavus kunigams socialinius kursus Kaune, jis atsiunčia referatą „Apie išei-vystę Amerikon“. Nuo 1910 m. A. Kaupas – Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje narys ir aktyvus jos rėmėjas. Organizuoja lėšų Lietuvių mokslo ir Dailės draugijoms rinkimą tarp Amerikos lietuvių, siunčia literatūrą ir periodinę spaudą į Kauną įkurtą katalikų knygyną.

Tarp to meto JAV lietuvių A. Kaupas išsiskyrė šviesiu protu, apsiskaitymu, o sugebėjimu gražiai, sklandžiai ir visiems suprantamai rašyti veikia, Vaižganto žodžiais tariant, „pasidarė pirmuoju tarp lygių“. Jis pasižymėjo lengva, aštria plunksna, ypač publicistikoje, tačiau nebuvo dogmatikas. A. Kaupas laikėsi pažiūros, kad „ne tik Biblija, bet ir veikalai tokių proto milžinų, kaip Aristotelis, Platonas, Dantė, Cervantes, Šekspyras, Goethe ir kiti klasikai, privalo būti žinomi kiekvienam apsišvietusiam inteligentui“.⁴ Verta dėmesio galinti būti ir kitokia nuomonė. Todėl laiške, rašytame *Draugijos* redaktoriui A. Jakštui, jis ragina spausdinti ne tik katalikiškųjų, bet ir kitas nuomones reiškiančių svarbiausių laikraščių turinius.⁵ A. Jakštui sutikus, *Draugijoje* imtos skelbti Lietuvos ūkininko, *Vilties* apžvalgos.

Savo ruožtu ir pats A. Kaupas siuntinėjuo *Draugijon* žymiausių JAV laikraščių *The Area*, *The Independment*, *The literary digest* apžvalgas, recenzavo garsių to meto sociologų ir ekonomistų (J. Mackay, J. A. Dewe, W. Graham,

³ *Vaižgantas*. Raštai. Kaunas, 1929. T. 14. P. 137–138.

⁴ *Kaupas A.* (Patrimpas). Visuomenės psichologija // *Draugija*. 1911. Nr. 60. P. 349.

⁵ *Dambrauskas A.* Kun. Antanas Kaupas // *Draugija*. 1913. Nr. 84. P. 380.

J. Husslein) veikalus, rašė „Laiškus iš Amerikos“, kuriuose supažindino Lietuvos visuomenę su šio krašto socialiniu ir politiniu gyvenimu, aiškino demokratijos privalumus. Apie Amerikos lietuvių gyvenimą jis rašė ir *Vilniaus žiniose* bei *Viltyje*. Taip pat A. Kaupas yra bendradarbiavęs *Vienybėje lietuvininkų, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje, Tėvynės sarge, Ryte, Tėvynėje, Dirvoje, Garse, Žvaigždėje*. Dažniausiai pasirašinėdavo slapyvardžiais: A-as, A. K., A. A. K., An-ka, A. K-as, Selimas, Karvojus, Patrimpas, Amerikos kunigas. Kartu jis stengėsi sudominti Lietuvos reikalu ir amerikiečius. Tuo tikslu rašė straipsnius apie „tautos vargus po rusų valdžia“ ir juos skelbė įtakinguose leidiniuose *The North American Review* ir *The Independment*⁶. Tai daryti ragino ir kitus.

Be to, straipsnius apie Lietuvą ir Amerikos lietuvius A. Kaupas rašė ir į anglų kalba leidžiamą Katalikų enciklopediją. Išvertė grožinės literatūros veikalų (H. Sienkevičiaus *Tvaną I–II t.*, D. Defo *Robinzonas Krusius, arba pasekmės nepaklusnumo*, R. Stivensono *Iždų sala*), parašė ir originalių kūrinių – žinoma jo apysaka *Ieškok aukso širdyje*, paskelbta „Tėvynės sarge“ (1901). 1907 m. A. Kaupas redagavo „Katalikų draugą“, o vėliau, 1909–1913 m., – „Draugą“.

Tačiau didžiausią dėmesį A. Kaupas skyrė socialiniams klausimams. Apie jo socialines pažiūras galima spręsti iš veikalų *Socializmo silpnos pusės* (1903), *Evoliucija, ne revoliucija* (1907), *Patrimpo laišakai* (1907), taip pat iš spaudoje skelbtų straipsnių. Pats A. Kaupas domėjimasi socialine problematika aiškina taip: „Pažinau gyvenimą tokį, koks jis yra, o ne tokį, koks turėtų būti. Buvau arti susitikęs su studentais, bedieviais, socialistais, anarchistais, teroristais, darbininkais, kapitalistais, inteligentais, tamsuoliais. Pats dirbau pjovyklose, mačiau, kaip kiti dirba dirbtuvėse ir kasyklose. Du kartus buvau seminarijoje, kurioje susipažinau su Katalikų bažnyčios mokslu, gyvenau tarp darbininkų, o dabar gyvenu iš darbininkų. Taigi tosios klasės pastangos pagerinti savo būvį man ypatingai rūpi.“⁷

Siekdamas išsiaiškinti, kaip galima pasiekti gerą gyvenimą darbo žmogui „ne anapus, o dar čia žemėje“, A. Kaupas gilinasi į ne tik tradicines katalikų socialines teorijas, bet ir tuo metu populiarias JAV socialines bei ekonomines koncepcijas. Autobiografijoje jis rašė: „Pradėjau skaityti Bonar'o, Gide, Selig-

⁶ A. Kaupo laiškas *Vilniaus žinių* redakcijai (1906. V. 4). Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas. F20–501.

⁷ *Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai*. Kaunas, 1930. P. 94.

man ir kitų ekonomistų veikalus. Pas Gide radau paminėtą socializmo doktriną, kuri man labai patiko. Susipažinęs arčiau, pamačiau, kad be sociologijos pažinimo, ne ką padarysi. Tad griebiausi už Ward'o, Ross'o Blackmar'o, Giddings'o ir kitų sociologų raštų."⁸ Tačiau gilesnės ir sistemingos studijos A. Kaupui mažai rūpėjo. Jis siekė praktiškų tikslų: įgytas žinias stengėsi kuo greičiau perduoti lietuvių skaitytojui ir taip praplėsti jo akiratį, žadinti socialinę mintį.

Didžiausią įtaką A. Kaupo socialinėms pažiūroms padarė solidarizmo koncepcija, kurią tuo metu JAV propagavo psichologinės krypties sociologai A. Rossas, F. Giddingsas, L. Wardas, leidę Čikagoje sociologijos darbų žurnalą *American Journal of sociology*. 1895 metais pasirodė garsusis F. Giddingso veikalas *Sociologijos pagrindai*, o po metų – S. Patten'o knyga *Socialinių jėgų teorija*. Su šiais darbais buvo gerai susipažinęs ir A. Kaupas.

Minėti sociologai savo darbuose rėmėsi organinės mokyklos atstovo pozityvisto H. Spenserio idėjomis. Jo veikalas *Sociologijos pagrindai* (1876) Anglijoje pasisekimo neturėjo, tačiau buvo uoliai studijuojamas kitų Vakarų Europos šalių universitetuose (ypač Vokietijoje), taip pat JAV. Kuo gi patraukė H. Spenseris?

Jis teigė, kad visuomenė panaši į biologinį organizmą. Visuomenės raidos dėsniai esą tokie pat kaip kiekvieno gyvo organizmo. Biologinį organizmą sudaro įvairūs organai, kurie, darniai tarpusavyje santykiaudami, atlieka įvairias būtinas organizmo raidos funkcijas; taip ir „socialiniame kūne“, t. y. visuomenėje, veikia įvairios žmonių grupės, kurios atlieka skirtingas socialines funkcijas ir, harmoningai savitarpį bendradarbiaudamos, laiduoja visuomenės raidą ir klestėjimą.

H. Spenserio propagauta socialinio solidarizmo idėja ypač palankią dirvą rado JAV. XIX–XX amžių sandūroje JAV išgyveno perėjimą iš agrarinės į industrinę visuomenę. Fermeris virto miestiečiu. Mokslo ir technikos laimėjimai žadino optimizmą – visi tikėjosi visuotinės gerovės visuomenės. Tokia visuomenė, nepaisant visų sunkumų, pamažu tapo realybe. Atrodė, kad Amerikoje įgyvendinama tai, ką skelbė socialistai. Tai patvirtino mintį, jog tik dirbant sutartinai, o ne kovojant galima pasiekti gerovę visiems. Tos gerovės laidas – vidutinis pilietis, o ne viena kuri nors iš dviejų klasių. Kuo daugiau bus tų vidutinių piliečių, tuo greičiau bus realizuotas socialinis idealas.

⁸ *Senkus J. Kun. Antanas Kaupas // Vairas. P. 106.*

Pats gerovės siekimas nėra paprastas dalykas. Tam reikia pasiaukojamo darbo ir gebėjimo rasti kompromisą. Taigi ne tarpusavio kova, o kompromisų ieškojimas yra tas kelias, galintis laiduoti socialinę pažangą.

Gerai pažįstant įvairias socialines grupes, jų poreikius, galima valdyti ir visuomenėje vykstančius procesus, o svarbiausia, išvengti didelių socialinių sukrėtimų, revoliucijos, kurią, kaip neišvengiamą klasių kovos išdavą, pranašavo socialistai. Todėl amerikiečių sociologai (ypač F. Giddingsas) daugiausia dėmesio ir skyrė įvairių socialinių grupių gyvenimo būdo ypatumams, „grupės sąmonei“ (o ne individo) – tai gali būti prieštaravimų tarp jų priežastis.

A. Kaupą imponavo JAV sociologų pastangos pažinti įvairių socialinių grupių nuotaikas, visuomenės procesus, kad būtų galima išvengti prieštaravimų, sukeliančių socialinius konfliktus, kurie pareikalauja aukų ir skatina sumaištį. „Tik pripažįstant solidariskumą visų draugijos sluoksnių, atsiras pasaulyje lygsvara, o drauge su ja ramybė“⁹, teigė A. Kaupas. Jis tapo karštu solidarizmo idėjų propaguotoju ir gynėju.

Sekdamas amerikiečių sociologų J. Dealy ir L. Wardo knygoje *A test book of sociology* išdėstytais teiginiais, A. Kaupas klausia: „Argi nėra panašumo tarp žmogaus kūno ir gerai organizuotos draugijos? Galva, akys, burna, rankos, pilvas, kojos ir t. t. juk turi analogijas draugijoje! Kaip kūno sąnariai priklauso viens nuo kito ir viens be kito apsieiti negali, taip ir atskiri žmonės, sudarantys draugiją, nepaisant tai ar kurie mąsto, ar kurie valdo, ar kurie dirba ir maitina visus kitus – visi jie viens be kito apsieiti negali, visi priklauso viens nuo kito.“¹⁰ Nors atskiros grupės visuomenėje atlieka skirtingas funkcijas, bet jos narius veikia tos pačios dvejetainės jėgos – „fizinės rūšies ir dvasiškos“. Fizinės jėgas jis skirsto į „ontogenetišką“ ir „filogenetišką“. Ontogenetiškos neleidžia atskiriems žmonėms numirti badu, nes reikalauja, kad jie dirbtų ir taip pelnytų sau duoną. Šių jėgų realizavimosi sąlyga – darbas ir nuosavybės buvimas. Filogenetiškos jėgos, pasak A. Kaupo, reikalauja, kad žmonės mylėtų viens kitą ir taip „pratęstų ir užlaikytų gyvybes rasės ir tautos“¹¹. Prie dvasinių jėgų jis priskiria „sociogenetiškąją“. Svarbiausi jos atributai – altruizmas ir užuojauta, „šie jausmai riša žmones krūvon“, verčia siekti doros, gėrio ir tiesos.

⁹ Kaupas A. (*Patrimpas*). Evoliucija, ne revoliucija. Kaunas, 1908. P. 7.

¹⁰ Kaupas A. (*Patrimpas*). Sociologija: vardas, istorija, tikslas ir vieta tarp kitų mokslų // Draugija. 1908. Nr. 17. P. 19.

¹¹ Kaupas A. (*Patrimpas*). Evoliucija, ne revoliucija. P. 9–10.

Abi šios jėgos, veikdamos individą ir visuomenę, sukuria tam tikrą pusiausvyrą bei tvarką. Bet ši tvarka nėra amžina, kadangi visuomenei, kaip ir kiekvienam gyvam organizmui, būdinga raida, dinamika, kaita. Visuomenė, kaip socialinis organizmas, prisitaikydama prie naujų aplinkybių, pamažu keičia ir savo formą, bet ne pačią struktūrą, kurios egzistavimą lemia ontogenetiškų, filogenetiškų ir sociogenetiškų jėgų – amžinų ir pastovių – veikimas. Iš čia plaukia išvada, kad visuomenės kaita privalo apsieiti be struktūrų griovimo, naujovės, atsirandančios visuomenėje, turi „ne griauti vietinius atsiekimus, bet juos tobulinti”. Taigi kiekviena visuomenė turi potencinių galimybių tobulėti. Jos slypi pačioje visuomenėje, nes čia „viešpatauja amžina kova tarp įvairių spėkų”, „kiekviena galybė susiduria su pasipriešinimu”, o jį įveikdama juda į priekį. Šis judėjimas yra pažangaus pobūdžio. Tai objektyvus procesas, kurio dėka mainosi visuomenės gyvenimo formos.

Teisėtai kyla klausimas: kas gali skatinti visuomenės evoliucijos procesą, nuo ko jis priklauso? Pasak A. Kaupo, socialinės struktūros „gerumas ir tobulybė priguli nuo draugijos spėkų išsilavinimo”, kitais žodžiais tariant, nuo žmonių sąmonės tobulumo („telezio”). Sąmonė skatins tobulinti visuomenės struktūrą, priimti teisingus įstatymus, kurie iki minimumo sumažintų įvairių socialinių sluoksnių prieštaravimus ir taip įgyvendintų aukščiausią socialinės darnos principą – „sinergiją”, t. y. visišką priešingų socialinių grupių interesų tarpusavio supratimą, jų harmoniją. Taigi geresnio gyvenimo formos pasiekiamos atmetant „aklą kovą vienų su kitais” ir dirbant „bendrą darbą visų krūvoje”. Prieštaravimai (konkurencija) tarp socialinių grupių yra natūralus dalykas. Ir netgi pageidautinas – jų dėka visuomenė žengia pažangos linkme. Tačiau šie prieštaravimai neturėtų būti pernelyg dideli. Todėl būtina ieškoti tai, kas žmones jungia, o ne skiria. Tokiu pradū A. Kaupas laikė norą turėti nuosavybę. Tai esanti prigimtinė žmogaus teisė. Todėl nuosavybės siekimą reikia gerbti.

Remdamasis popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum” (1891), A. Kaupas nurodo, jog nuosavybė žmogui būtina tam, kad galėtų pirmiausia aprūpinti šeimą ir garantuoti savo ir savo vaikų socialinį saugumą. Be to, nuosavybė žmogui svarbi ir psichologiniu požiūriu. Ji, pasak A. Kaupo, esanti svarbus žmogaus charakterį lavinantis ir individualizuojantis veiksnys, padedantis išsiugdyti tokias savybes kaip pastovumas, išmanymas, atsargumas, „kadangi nuosavybę reikia saugoti ir rūpintis ją”¹². Taigi laikydamas nuosa-

¹² *Kaupas A. (Patrimpas). Visuomenės psichologija // Draugija. P. 352.*

vybę, kaip ir gyvybę, žmogaus prigimtinė teise, A. Kaupas kartu teigė, kad valstybės pareiga – ją visokeriopai ginti ir saugoti.

Taip pat jis pabrėžė, kad nuosavybės turėjimas jos savininkui nustato ir tam tikras pareigas visuomenės atžvilgiu. Bėda ta, kad ne visi jas dorai atlieka. A. Kaupas griežtai skyrė smulkųjį verslininką (kapitalistą) nuo stambaus monopolisto. Smulkusis verslininkas (kapitalistas) pats samdo darbininkus, organizuoja gamybą, rūpinasi produkcijos realizavimu. Būtent tai ir suteikia jam teisę gauti pelno dalį. Ši dalis esanti teisėta, nes tai iš esmės yra mokestis už gamybos priemonių amortizaciją, patį gamybos organizavimą bei riziką, kuri konkurencijos sąlygomis labai reali. Tačiau monopolisto gaunamo pelno A. Kaupas pateisinti negali. Jo nuomone, monopolistas gauna pelną neteisėtai, kadangi jis pats gamybos neorganizuoja (tai atlieka samdomi valdytojai), o svarbiausia, kad turėdamas tam tikrų prekių gamybos monopolį, visuomenei netarnauja, bet atvirkščiai – diktuoja jai savo sąlygas: verčia gaminius pirkti aukštomis kainomis. Taigi visuomenei už gaunamą pelną jis neatsilygina „jokių patarnavimų“¹³.

A. Kaupas matė, kad monopolijos vis labiau įsigali JAV ekonominiame gyvenime, išstumdamos smulkiasias įmones. Šį reiškinį vertino nevienareikšmiškai. Jis nurodė, kad spartus monopolijų augimas turįs visuomenei dvejopų padarinių. Viena vertus, leidžia „palengvinti ir padauginti produkciją naujų daiktų ir per tai sumažinti jų vertę“¹⁴, antra vertus – stiprina konkurenciją ir didina bedarbių gretas. Tačiau šiuos prieštaravimus, A. Kaupo teigimu, galima įveikti taikiu būdu: valstybė turinti įstatymiškai labiau kontroliuoti monopolijų veiklą, ypač darbininkų užimtumo srityje. Jis pažymi, kad JAV jau taip ir daroma, nesilaikantys įstatymų „trustai persekiojami, geležinkelių kompanijos baudžiamos, korporacijos varžomos“¹⁵. Minėtas valstybės priemonės, kuriomis siekiama garantuoti efektyvesnę darbuotojų ekonominę ir socialinę saugą, mažinti socialinius prieštaravimus didinat darbininkų profesinių sąjungų teises, A. Kaupas laikė požymiu, rodančiu prasidėjusį taikų visuotinos gerovės visuomenės, atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus, kūrimo procesą. Jis vylėsi, kad ir Lietuva gerovės galėsianti sulaukti žengdama vien tik evoliucijos, o ne revoliucijos keliu.

¹³ *Kaupas A.* Socializmo silpnos pusės. Shenandoah, 1903. P. 38.

¹⁴ Ten pat. P. 40.

¹⁵ *Kaupas A. (Patrimpas).* Evoliucija, ne revoliucija. P. 5.

1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje A. Kaupui atrodė netinkama priemonė pagerinti gyvenimą. Socialistų revoliucinis optimizmas ir jų skelbiama revoliucijos griaujami nuostata A. Kaupui, pripažinusiam evoliucinę visuomenės raidą, buvo nepriimtina. Jis pasigedo konstruktyvaus kuriančiojo prado, „su griauančiais veiksniais sutarties negali būti“.

Tačiau ypač didelį nerimą jam kėlė tai, kad socialistai nori sugriauti „ypatingas gyvenimo formas“, kurios yra „susikrovusios ne šimtmečiais, o tūkstantmečiais“¹⁶, ir pirmiausia – panaikinti privatinę nuosavybę.

A. Kaupas atkreipė dėmesį į tai, kad gamybos priemonių suvisuomeninimas (pagrindinis socialistų reikalavimas socialiniam teisingumui įgyvendinti) yra tik socialinis politinis aktas. Gamybos priemonių suvisuomeninimas pats savaime nieko negali gaminti. Gaminti gali tik suinteresuotas laisvas žmogus. Tuo tarpu socializmas nepripažįsta žmogui jokių prigimtų teisių, „visos tiesos, kokias žmogus gali turėti, pereina nuo valstybės“¹⁷. Ji kiekvienam žmogui skirianti atitinkamą vaidmenį ir vietą. Taigi žmogus jai visiškai pavaldus. Esant tokiai situacijai, valstybė, aišku, galinti pristatyti darbininką „prie tokio darbo, kokio jai reikės“¹⁸, bet ji negalės priversti žmogaus našiai dirbti.

A. Kaupas pažymėjo, kad iniciatyvos neskatinis ir socialistų skelbiamas lygiavos principas darbo užmokesčio srityje. Jo įgyvendinimas neskatina žmogaus noro „išradinėti mašinas“, nes „iš savo išradimo neturės jokie pelno“¹⁹. Taigi socializmas, A. Kaupo nuomone, nors ir puikiai geba valdyti žmogų, yra bejėgis pažadinti jo kūrybines galias, asmeninę iniciatyvą. O jos nebuvimas sukelia monotoniją ir stagnaciją.

Antra vertus, visuomenės gyvenimo reglamentavimas ir kontrolė pareikalauja išorinės prievartos – didelio biurokratinio aparato. Prižiūrėdami, kaip visuomenės nariai atlieka jiems pavestas pareigas, ir skirstydami atlyginimą už darbą, biurokratai valstybėje įgys vis didesnę valdžią. Taip pamažu ir visa valstybė, pasak A. Kaupo, taps „valdoma biurokratų kastos“²⁰. Toks visuomenės sutvarkymo modelis, kai valstybės mašina mechanškai reguliuoja ne tik gamybą, bet ir kitus žmonių reikalus, nepaisydama jų norų, A. Kaupui, iš-

¹⁶ Ten pat. P. 79.

¹⁷ *Kaupas A. (Patrimpas)*. Sociologija: vardas, istorija, tikslas ir vieta tarp kitų mokslų // *Draugija*. P. 16.

¹⁸ *Kaupas A. Socializmo silpnos pusės*. P. 15.

¹⁹ Ten pat. P. 54.

²⁰ Ten pat. P. 60.

pažinusiam demokratijos principus, aišku, buvo nepriimtinas. Tačiau kartu jis gerai suprato, kad socializmas, jo pranašų lūpomis žadantis greitą „rojų žemėje“, randa visuomenėje ir savo šalininkų. Tą parodė ir 1905–1907 m. revoliucijos įvykiai Lietuvoje. Todėl jam rūpėjo išsiaiškinti, kokią realią socialinę bazę ir visuomeninę paramą turi krašte socialdemokratai (bolševikai).

A. Kaupas pažymi, kad socialistai, remdamiesi K. Marxu, teigė, jog pagrindinė visuomenės jėga, kuria galima remtis, yra darbininkų luomas. Tačiau kaip atrodo tas darbininkų luomas Lietuvoje? A. Kaupas nurodo, kad darbininkija Lietuvoje silpna. Antai Kauno gubernijoje gyvena 1,5 milijono gyventojų, iš jų tik 8 tūkst. darbininkų. Be to, ir tie daugiausia kitataučiai, ne lietuviai²¹. Jie neatspindi visos visuomenės interesų, kadangi sudaro mažumą, o jų vardu skelbiami idealai dar nėra visos tautos idealai. O juos skelbia daugiausia socialistai – „nebaigę mokslo studentai, gerai neišmanantys darbininkų reikalų, gimnazistai ir jauni ūkininkai, o ne patys darbininkai“²². Pastarieji tuo metu menkai suvokė savo klasinį interesą, greičiau jie buvo įtraukti į revoliuciją, tapo priemone Lietuvos socialdemokratų (bolševikų) tikslams siekti.

Kaip tai bolševikams pavyko padaryti, A. Kaupas aiškinosi remdamasis JAV sociologo A. Rosso koncepcija, išdėstyta knygoje *Visuomenės psichologija*. Anot A. Rosso, daugelis dalyvauja visuomeniniuose judėjimuose ne sąmoningai, o pasidavę minios instinktui. Minia veikianti atskirų demagogų paveikta, ir todėl minios judėjimai yra visuomenei pragaištingi kaip ir kiekviena epidemija. Minia, teigia A. Kaupas, „pradedą jausti vienaip ne dėl to, kad gerai suprastų, ką jaučia, bet dėl to, kad yra užsikrėtę viens nuo kito. Minios prote protavimo nėra. Jinai klauso tik tai tu, kurie šneka jiems į širdį, ne į protą.“²³ Tokiais šnekėtojais miniai „į širdį“ ir buvę socialistai. Tačiau toji „minia“ nebuvo didelė ir įtakinga jėga.

Darbininkija, sudarydama Lietuvos gyventojų mažumą, vaidino nereikšmingą vaidmenį krašto visuomeniniame gyvenime. Lietuva tuo metu buvo iš esmės valstiečių tauta. Pramonė buvo silpna ir daugiausia, kaip ir prekyba, valdoma kitataučių. Todėl proletariato idealai, kuriuos skelbė darbininkų klasišvardu socialistai, nebuvo visos lietuvių tautos idealai, kaip to tikėjosi V. Kapuskas. Tuo metu visos tautos idealas buvo Lietuvos nepriklausomybės sieki-

²¹ Ten pat. P. 53–54.

²² *Kaupas A. (K. A. K.) Patrimpo laiškas*. Shenandoah, 1907. P. 55.

²³ Ten pat. P. 143–144.

mas. Lietuvos socialdemokratų (bolševikų) strateginis tikslas – privačios nuosavybės panaikinimas pasauliniu mastu. Todėl Lietuvos nepriklausomybės jie nelaikė svarbiu dalyku, nes iš esmės vadovavosi tik klasiniu požiūriu, proletariato išvadavimo pasauliniu mastu idėja. Pasaulinės revoliucijos idėja tuo metu gyveno ir V. Kapsukas. Jam atrodė, kad visiems Lietuvos gyventojams tapus proletarais ir išnykus klasių skirtumams, išnyks ir skirtumas tarp lietuvio, žydo, lenko, t. y. tautos ištirps pasauliniame internacionale. Neigdamas tautinio savitumo svarbą, jis ragino lietuvių darbininkus vadintis ne lietuviais, o tiesiog proletarais, kad galėtų greičiau įsitraukti į pasaulinio proletariato gretas ir įvykdyti pasaulinę revoliuciją.

Suprantama, tokia pozicija susilaukė aštrios lietuvių katalikų veikėjų, kovojusių dėl Lietuvos nepriklausomybės, kritikos. A. Kaupas nurodė, kad V. Kapsukas, prisiskaitęs K. Marxo raštų, akiai kartoja jų teiginius, „Lietuvos reikalus vertina per dogmų prizmę“²⁴. Tuo tarpu šios dogmos prieštarauja tikrovei. Tiesa, tautos bunda, bet jos nenori išnykti internacionale. Atvirščiai, pabrėžia A. Kaupas, ir „mažiausia tautelė ieško lygių teisių su kitomis“²⁵. Tik to nenori suprasti socialistai, nes jie neturi „tėvynės meilės“. Nerūpi jiems ir tauta, tik „vienatinai socializmas“. Jo dėlei galima aukoti tautiškumą ir nepriklausomybę. Taigi socializmas Lietuvai nepriimtinas ne tik kaip prieštaraujantis žmogaus prigimčiai, pajungiantis jį valstybės valiai, bet ir kaip prieštaraujantis pagrindiniam lietuvių tautos siekimui – nepriklausomybės, savarakiškos valstybės atkūrimui.

Kovą dėl nepriklausomybės A. Kaupas laikė svarbiausiu uždaviniu, nujautė, kad ji būsimi ilga ir nelengva. 1907 m. *Patrimpo laiškuose* jis rašė: „Aš neabejoju, kad net atsiradus Maskolijoje pilnai liuositybei, rusai norės ir toliau būti viešpataujančia tauta, o mažesnėms tautoms vis tiek reikės kovoti už savo būvį ir už savo teises po senovei. Kiekviena tauta norės valdyti savo krašte savaip, bet rusai tvirtins, kad paskirstymas Maskolijos į autonomiškas respublikas susilpnins viešpatiją ir priešinsis tokiam sutvarkymui.“²⁶ A. Kaupas neabejojo, kad tikslas, kurio siekia lietuviai – nacionalinės valstybės sukūrimas, – yra realus dalykas, bet tam būtina tautos vienybė. Bet koks susiskaldymas – ideologinis, klasinis, religinis – bus naudingas tik Lietuvos priešams.

²⁴ Ten pat. P. 47–50.

²⁵ Ten pat. P. 49.

²⁶ Ten pat. P. 70.

Kartu jis pripažino, kad Lietuva, siekdama nepriklausomybės ir visuotinės gerovės, turinti „eiti nuosavais keliais“, pernelyg nesizavėti radikaliomis idėjomis, kurios „tiktai pragaištį neša kraštui“. Tam kilniam žygiui žmonės gali dvasiškai jungti tik religija, tikėjimas. Todėl ir teigė, kad „lietuviai laimės privalo ieškoti ant krikščioniško pamato“. A. Kaupo manymu, lietuviai pirmiausia turėtų geriau „susipažinti su savo kraštu, savo prigimtaisiais turtais, su savo tautos charakteriu ir ypatybėmis, su vieta, kurią ji (Lietuva – *V.P.*) turi užėmus civilizuotų tautų eilėje”²⁷. Lietuvis turi rasti savo vietą Lietuvoje, o ne emigracijoje. Turįs rodyti daugiau iniciatyvos, stengtis išvirtinti krašto ekonomikoje, palaikyti savus prekybininkus ir pramonininkus. Lietuvos ateitis kuriama Lietuvoje. O tam būtinos bendros visų socialinių grupių ir politinių partijų pastangos. Suprantama, bus būtini ir abipusiai kompromisai. A. Kaupas vylėsi, kad Lietuvos labui ir socialdemokratai „turės eiti išvien, išsižadėję principų, skiriančių tautą į partijas“. Turės nusileisti ir dvarininkai, „luominės privilegijas teks palaidoti kaip atgyvenusias savo amžių“, socialistai „turės išsižadėti klasių kovos, o ponai – daugelio nereikalingos jiems žemės”²⁸. Taigi tik abipusės nuolaidos ir susiklausymas galės garantuoti sėkmę kovoje dėl teisės patiems tvarkyti savo reikalus. Tokių solidarumo, „ėjimo išvien viėsuose reikaluose”, pavyzdžiu lietuviams jis laikė JAV.

Taigi A. Kaupas bene pirmasis iš lietuvių katalikų sociologų teoriškai pagrindė mintį, kad tobulesnės visuomenės kūrimas turi remtis bendražmogiškais vertybėmis ir neprieštarauti žmogaus prigimčiai bei jo pašaukimui. Su didele įtaiga jis parodė socialinių radikalų propaguoto totalinio visuomenės pertvarkymo, vykdomo prievarta, ignoruojant žmogaus prigimtį ir jo teises, žalingumą bei socialinį neperspektyvumą. Gindamas evoliucinės visuomenės raidos idėją, A. Kaupas laikėsi pažiūros, kad visuotinę gerovę galima pasiekti tik glaudžiai bendradarbiaujant įvairioms socialinėms grupėms, garantuojant visiems visuomenės nariams lygias teises ir galimybes rodyti savo sugebėjimus ir iniciatyvumą. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir įtvirtinimas – svarbiausias tautos uždavinys. Jam įgyvendinti būtina visų visuomenės sluoksnių, politinių partijų sandora, pasiekiami tolerancija ir susiklausymu. Šios A. Kaupo skelbtos idėjos amžiaus pradžioje tebelieka aktualios ir dabar.

²⁷ Kaupas A. (*Patrimpas*). *Evoliucija, ne revoliucija*. P. 81, 85, 80.

²⁸ Kaupas A. (*K. A. K.*). *Patrimpo laiškai*. P. 63.